

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

[...] ἴσως γιὰ νὰ εἰπωθεῖ
κάποια στιγμή τὸ ἀνείπωτο,
μὲ τρόπο ποὺ νὰ μὴ φαίνεται εἰπωμένο
Γιάννης Ρίτσος

ΤΟ 1996 ΕΚΔΟΘΗΚΕ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις *Δίανλος* τὸ βιβλίο μου *Θεωρία καὶ Πράξη τῆς Μετάφρασης*. Τὰ δύο πρῶτα μέρη του καλύπτουν τὸν τομέα «Θεωρία» καὶ τὰ δύο τελευταῖα τὸν τομέα «Πράξη» ὑπὸ τὸ πρίσμα, ὅμως, τῆς λεγόμενης ἀπροσδιοριστίας τῆς μετάφρασης καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ θεωρητικὲς ἐμπειδώσεις σχετικὲς κυρίως μὲ τὴ μετάφραση τῶν μεταφορῶν, τῶν συνωνύμων καὶ τῶν διαφόρων ἀνὰ τὸν κόσμον ἀργκὸ καὶ ζαργκόν. Ὁ ἀνὰ χεῖρας τόμος ἔχει ἐπίσης θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ στίγμα, ἀλλὰ διαφέρει ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ἔργο ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν στιγμάτων του.

Ἐδῶ ἡ θεωρία καταλαμβάνει τὶς σελίδες 21-271 ὑπὸ τὸν ὑπέρτιτλο *Μίμηση ἐπανάληψη, πειθὼ καὶ ἀνατρέχει* πιδὸ πολὺ σὲ ἀρχαῖες πηγές (στὸν Πλάτωνα, στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Κικέρωνα κατὰ βάση) καὶ πολὺ λίγο (στὴν καλύτερη περίπτωση δὲ ἐντελῶς διακριτικά) σὲ διάσημους θεωρητικοὺς καὶ φιλοσόφους, ὅπως αἴφνης τὸν Φερδινάνδο ντὲ Σωσύρ καὶ τὸν Τζῶρτζ Στάινερ. Πιδὸ πολὺ πρόκειται γιὰ π ρ ο σ ω π ι κ ῆ θεωρήσῃ (καὶ ὄχι γιὰ προτεινόμενη θεωρία) τῆς μεταφραστικῆς διαδικασίας καὶ τοῦ παραγόμενου κατ' αὐτὴν ἐπιτελέσματος μὲ ἐπιλεκτικὲς ἀναφορὲς στὸν Ἄρη Ἀλεξάνδρου, στὸν Ρομὰν Γιάκομπσον, στὸν Ρολὰν Μπάρτ, στὸν Βάλτερ Μπένγιαμιν καὶ σὲ μερικοὺς ἄλλους στοχαστές. Ἀφετηρία μου ἐν προκειμένῳ ὑπῆρξε αὐτὸ ποὺ γράφει ὁ Κὰρλ Γιάσπερς:

Ὑπάρχουν χιλιάδες γλῶσσες, ἀνάμεσά τους γλωσσικὲς οἰκογένειες μὲ συγγενὴ χαρακτήρα, στίς ὁποῖες περιλαμβάνονται οἱ λίγες γλῶσσες τῶν μεγάλων πολιτισμῶν. Καθεμιὰ τους περικλείει ἓναν ἀμετάφραστο

κόσμο· κι ὥστόσο εἶναι ὅλες τους, ἐπειδὴ συνανήκουν σὲ κάτι κοινό, ἔως ἓνα βαθμὸ μεταξύ τους μεταφραστές.¹

Αὐτὸ μὲ ὥθησε νὰ διερευνήσω τόσο τὴ φανλότητα (παναπεῖ τὴ σμικρότητα) τῆς *ars metaphrastica* ὅσο καὶ τὴν πολλαπλὴ μεταφραστικότητα τοῦ κάθε γλωσσικοῦ σημείου ποὺ λειτουργεῖ ὅμως μὲ ποικιλία τρόπων μέσα σὲ μεταβαλλόμενο ἀνὰ γλωσσικὴ κοινότητα πλαίσιο συνυφαινομένων. Ὑπὸ τὸν ὅρο *μεταφραστικὴ* καὶ μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς μετάφρασης ὡς ἑγχρονης μιμητικῆς ἐπανάληψης ἐρευνῶ τὴ μεταφρασιμότητα τῆς λογοτεχνίας, ἰδίως δὲ τῆς ποίησης, ὡς ἔργον μεταφραστοῦ: ὡς ἔργο τοῦ συγκεκριμένου κάθε φορὰ μεταφραστῆ. Ἐχοντας δὲ ὡς ἀφετηρίαν τὸ πολυτισταρισμένο κικερώνειο πρόταγμα *nec ut interpretes, sed ut oratores* διαμορφώνω τὴν πρόταση ὅτι ἡ μετάφραση γενικῶς εἶναι διαδικασίαν κινήσεως, εἰδικῶς δὲ ἡ μετάφραση τῆς λογοτεχνίας εἶναι ἐπιτέλεσμα ρητορικόν. Μιὰ φιλοσοφικὴ ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς πρότασης μπορεῖ νὰ ἀναζητηθεῖ στὸ ἀκόλουθο παράθεμα ἀπὸ τὴν *Κριτικὴ τῆς κριτικῆς δύναμης* τοῦ Ἐμμανουὺλ Κάντ:

Die redenden Künste sind Beredsamkeit und Dichtkunst. Beredsamkeit ist die Kunst, ein Geschäft des Verstandes als ein freies Spiel der Einbildungskraft zu betreiben; Dichtkunst, ein freies Spiel der Einbildungskraft als ein Geschäft des Verstandes auszuführen. Der Redner also kündigt ein Geschäft an und führt es so aus, als ob es bloß ein Spiel mit Ideen sei, um die Zuschauer zu unterhalten. Der Dichter kündigt bloß ein unterhalten des Spiel mit Ideen an, und es kommt doch so viel für den Verstand heraus, als ob er bloß dessen Geschäft zu treiben die Absicht gehabt hätte.²

Οἱ τέχνες τοῦ λόγου εἶναι ἡ ρητορικὴ ἐνγλωττία καὶ ἡ ποιητικὴ τέχνη. Ἡ ρητορικὴ ἐνγλωττία εἶναι ἡ τέχνη νὰ χειρίζεσαι ἓνα ζήτημα τῆς διάνοιας ὡς ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς φαντασίας· ἡ ποιητικὴ τέχνη εἶναι ἓνα ἐλεύθερο παιχνίδι τῆς φαντασίας, ποὺ ἐκτελεῖται ὡς ζήτημα τῆς διάνοιας. Ὁ ρήτορας, ἄρα, ἀναγγέλλει ἓνα ζήτημα καὶ τὸ ἐκτελεῖ ὥσάν νὰ πρόκειται γιὰ ἀπλὸ παιχνίδι ἰδεῶν γιὰ νὰ ψυχαγωγῇ τοὺς ἀκροατές/θεατές. Ὁ ποιητὴς ἀναγγέλλει ἀπλῶς ἓνα ψυχαγωγικὸ παιχνίδι ἰδεῶν, καὶ

1. Κὰρλ Γιάσπερς, *Ἡ γλώσσα*, σ. 10. — Ἡ ἐμφατικὴ ἀραίωση τῶν λέξεων εἶναι δική μου.

2. Immanuel Kant, *Kritik der Urteilskraft, Gesammelte Werkausgabe*, τ. X, σ. 257 ἐπ.

ὅμως προκύπτουν τόσα πολλά για τὴ διάνοια, ὥσάν νὰ εἶχε σκοπὸ νὰ χειριστεῖ ἀπλῶς κάποιον ζήτημά της.³

Ἡ μετάφραση στοιχεῖται στὴν ποιητικὴ τέχνη, τόσο δὲ στὴν πιὸ στενὴ, ὅσο καὶ στὴν πιὸ εὐρεία ἔννοια τῆς τελευταίας. Ἐτσι ἡ ρητορικότητα τῆς μετάφρασης ἔχει ρίζες ποὺ φτάνουν ὡς στὸν Πλάτωνα, καὶ μάλιστα ὄχι μόνο στὸν Κρατύλο, στὸν Φαῖδρο καὶ στὸν Γοργία του, ἀλλὰ καὶ πρωτίστως στὴ θεαيتῆτεια διαφωρότητα, πού — μᾶς τὸ ἔχει διδάξει ὁ Σωκράτης καὶ τὸ ἔχουμε ἀποδεχθεῖ — δὲν ὀδηγεῖ μὲν στὴ γνώση, ἀλλὰ κραταιώνει τὴ δόξα.

Ἡ μετάφραση ὡς γλωσσικὴ ἐνέργεια ἔχει χαρακτήρα καθαρῶς δοξικό, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι ἀδιανόητο νὰ γίνεταί λόγος γιὰ «ἀντικειμενικότητα» (καὶ δὴ «ἐπιστημονική») στὸν τομέα της — ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας (πόσο παράδοξο, ἀλήθεια...) ὑποστηρίζεται ἀνοιχτὰ ἡ ἀξιωματικὴ «πιστοπρέπεια» τοῦ μεταφράσματος ἔναντι τοῦ πρωτοτύπου καὶ συνυμνεῖται μὲ τὴ «λεξικολαγνεία» συχνὰ καὶ παντελῶς ἀστόχαστα ἀπὸ «κριτικούς» καὶ «ἀκαδημαϊκούς» καλλάμους, ὥσάν νὰ μὴν ὑπάρχει πουθενὰ ὁ κρίνων νοῦς τοῦ μεταφραστῆ, τοῦ παίκτη ἐκείνου ποὺ προϋποθέτει στὸ ἀνωτέρω παράθεμά μας ὁ Κάντ, ἀλλὰ καὶ ὁ Βιτγκενστάιν, ὅταν θεωρεῖ τὴ μετάφραση ὡς *Sprachspiel*, παναπεῖ ὡς γλωσσοπαίγνιο.⁴

Τὸ καθαρὰ θεωρητικὸ μέρος τοῦ βιβλίου ὁλοκληρώνεταί μὲ σκέψεις γύρω ἀπὸ τὸ ἐὰν καὶ κατὰ πόσο καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, γύρω ἀπὸ τὸ πῶς εἶναι διδακτὴ ἡ μετάφραση, ἀλλὰ καὶ γύρω ἀπὸ τὸ ποίός εἶναι ὁ μύχιος χαρακτήρας τοῦ μεταφράσματος. Ἡ Μεταφραστικὴ θεωρεῖ τὴ μετάφραση πέραν τοῦ ζεύγους «τέχνη» ἢ/καὶ «ἐπιστήμη» καὶ τὴ βλέπει ὡς μῆτιν τοῦ μεμονωμένου μεταφραστῆ ποὺ ἀποκωδικεύει ἓνα συγκεκριμένο λογοτεχνικὸ κείμενο, ἀποσκοπώντας νὰ τὸ βγάλει ἀπὸ τὴν πάτρια ἐστία του καὶ νὰ τὸ μεταφέρει σὲ ἄλλο γλωσσικὸ καὶ πολιτιστικὸ θῶκο. Ἡ μῆτις τοῦ μεταφραστῆ βασίζεται στὴ ρητορικὴ ὑπόκρισίν του, ὅπου συνδυάζονται ροπὲς τῆς ὅποιας τέχνης καὶ τῆς ὅποιας ἐπιστήμης ὄχι μόνο ὡς συνθέσεις τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων, ἀλλὰ καὶ ὡς ὑπερβάσεις τους. Τὸ μετάφρασμα εἶναι, ἐν τέλει, ἡ κατασταλαγμένη καὶ κατατεθειμένη σὲ συγκεκριμένο χρόνο ἐρμηνεία τοῦ ἐκάστοτε συγκεκριμένου μεταφραστῆ ἐπὶ τοῦ ἐκάστοτε συγκεκριμένου πρωτοτύπου, ὅπερ σημαίνει ὅτι πάντοτε ἰσχύει «μέχρι νεωτέρας».

3. Ἡ πρόχειρη μετάφραση εἶναι δική μου.

4. Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, § 5 (σ. 241) καὶ § 23 (σ. 250): *Aus einer Sprache in die andere übersetzen*.

Διευκρινίζω ότι τὸν ὅρο *Μεταφραστική*, τὸν εἰσάγω ἐδῶ πειραματικά· γι' αὐτὸ καὶ ὁ λόγος θὰ εἶναι συνεχῶς περὶ μεταφράσεως. Σὲ ἄλλη ἐργασία μου θὰ ἀναφερθῶ ἀποκλειστικὰ σὲ αὐτὴν καὶ ἐντὸς αὐστηρῶς καθορισμένου πλαισίου. Ἀπὸ τῆ θέσης αὕτη παραπέμπω τὸν ἀναγνώστη στὴ σ. 58, ἀπλῶς γιὰ νὰ τὸν προὐδεάσω σχετικὰ.

Στὸ πρακτικὸ μέρος, ποὺ καταλαμβάνει τίς σελίδες 273-622 ὑπὸ τὸν ὑπέρτιτλο *Καὶ στὰ Σοῦσα τὸ φεγγάρι εἶναι κόκκινο*, δὲν λείπει καθόλου ἢ θεωρία. Μόνο ποὺ ἐδῶ τὴν ὅποια θεωρία μᾶς τῇ χορηγοῦν ποιητὲς ποὺ ἄφησαν καὶ μεταφραστικὸ ἔργο: ὁ Ἀνδρέας Ἐμπειρίκος, ὁ Νίκος Ἐγγονόπουλος, ὁ Γιώργος Σεφέρης, ὁ Γιάννης Ρίτσος, ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, ὁ Τ. Κ. Παπατσώνης, ὁ Ἀγγελος Τερζάκης καὶ ὁ Τίτος Πατρίκιος. Ὁ καθένας τους μᾶς ἔχει δώσει μὲ ποικίλους τρόπους τὸ πῶς βλέπει τὴ μετάφραση: μὲ προλόγους ἢ μὲ ἀπλὰ σημειώματα, μὲ συνεντεύξεις καὶ μὲ δημοσιεύματα, ἀλλὰ καὶ μὲ ποιήματα μεταφραστικοῦ προσανατολισμοῦ ἢ περιεχομένου. Τὰ κάθε φορὰ ἐκ μέρους τους γραφόμενα, ἐννοούμενα καὶ ὑπονοούμενα ὡς «θεωρία» προσπαθῶ νὰ τὰ ἐντοπίσω καὶ στὴν «πρακτικὴ» ἐμφάνισή τους ὡς ὑπογεγραμμένων ἀπὸ αὐτοὺς μεταφρασμάτων καὶ νὰ τὰ προβάλω στὸ ἐν γένει ποιητικὸ ἔργο τους. Ἡ πράξη, δηλαδή, ἀναδεικνύει ἐδῶ τὴν ἀτομικὴ θεώρηση τοῦ καθενὸς ἐπὶ τῶν μεταφραστικῶν πραγμάτων.

Εὐχερῶς θὰ διαπιστώσει ὁ ἀναγνώστης ὅτι οἱ σημαντικότεροι αὐτοὶ δημιουργοὶ ἐκφράζονται ἀρκετὰ συγκρατημένα καὶ μὲ μεγάλη φειδῶ λόγων. Ὅλοι τους, ὥστόσο, ἀπονέμουν στὴ μεταφραστικὴ διαδικασία (ὁ καθένας τους μὲ τὸ ἰδιαίτερο στυλ του) τὸν πρῶτο ρόλο στὸ μετάφρασμα καὶ στοὺς νόμους τῆς γλώσσας ἀφίξεως· τὸ πρωτότυπο καὶ ἡ γλώσσα ἀφετηρίας εἶναι ἀπλῶς σύμβουλοι. Ἐξ ἄλλου κάτι διαφορετικὸ θὰ ἦταν παράλογο: ὅποιος δὲν «ἀναγνωρίζει» τὴν ἰσχυρὴ θέση τοῦ μεταφράσματος στὸ ζεῦγος πρωτότυπο/μετάφρασμα, ἅς ἀρκεῖται στὸ πρωτότυπο ἄνευ τοῦ μεταφράσματος.

Στὸ πρακτικὸ μέρος ἐκθέτω καὶ τίς προσωπικὲς ἀπόψεις μου γιὰ μία ἄλλη μετάφραση τῶν *Περσῶν* τοῦ Αἰσχύλου στὰ Νέα Ἑλληνικά, γιὰ τὴ λεγόμενη *ἐνδογλωσσικὴ μετάφραση* μὲ ἀφορμὴ τόσο ἓνα ποίημα τοῦ Τίτου Πατρίκιου ὅσο καὶ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου πρὸς τὸν Μέγα Βασίλειο γιὰ τὴν ἐκδημία του, γιὰ τίς μεταφραστικὲς προτάσεις τοῦ Γκαῖτε πάνω σὲ δύο ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, γιὰ τὸ κατὰ πόσο εἶναι ἢ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἡ μετάφραση λογοκλοπὴ καὶ γιὰ τὸ ἂν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ μετάφραση ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά στὰ Ἑλληνικά, γιὰ κινηματογραφικὲς μεταφράσεις καὶ γιὰ μετα-

φράσεις από άφανές πρωτότυπο. Σε όλα τὰ κείμενα τοῦ μέρους αὐτοῦ ἡ ἐρευνητική πορεία ξεκινάει ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη κάθε φορά μεταφραστική πράξη καὶ ἄγεται πρὸς ἓνα εἶδος θεωρήσεως τῶν μεταφραστικῶν πραγμάτων ποὺ ἔρχεται νὰ στοιχειώσῃ καὶ νὰ βεβαιώσῃ ἢ/καὶ νὰ ἀπορρίψῃ τὶς ἐπιλογές τῶν ποιητῶν/μεταφραστῶν.

Τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου (σελίδες 623-650), ποὺ ἐπιγράφεται *Nec ut interpres, sed ut orator*, καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κικέρωνος *De optimo genere oratorum*. Τὸ διάσημο αὐτὸ κείμενο παρουσιάζεται σὲ μετάφραση δική μου: ἔχει τὸ λατινικὸ πρωτότυπο ἀντικριστὰ στὶς ἀριστερές σελίδες, καὶ στὸ τέλος τοῦ μεταφράσματος παρατίθενται μερικές ἐπεξηγηματικές σημειώσεις. Ἡ μετάφραση ἔχει γίνῃ με βάση τὶς ἀρχές ποὺ ὑποστηρίζονται στὶς σελίδες τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου τόσο ἀπὸ κορυφαίους μεταφραστές, σὰν τὸν Ἑλύτη καὶ τὸν Παπατσώνη, ὅσο καὶ ἀπὸ ἐμένα.

Ρίχνοντας μιὰν ἐνιαῖα ματιὰ στὸ βιβλίο αὐτό, ποὺ κρατάει στὰ χέρια τοῦ ὁ ἀναγνώστης, μπορῶ νὰ πῶ ὅτι ἡ ἐκ μέρους μου θεώρηση τῶν πραγμάτων στρέφεται ὄχι τόσο στοὺς θεωρητικούς, ἀλλὰ στοὺς πρακτικούς τῆς μετάφρασης. Ἐχοντας ἤδη πεῖ ὅτι ὑπάρχει λίγος Στάινερ, θὰ προσθέσω ὅτι δὲν ὑπάρχει καθόλου Ἑκο, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἔχει ὑποσταλεῖ ἔστω καὶ κατὰ ἓνα χιλιοστόμετρο ὁ θαυμασμὸς μου γιὰ τὰ ἔργα τους, ποὺ ἐμένα τουλάχιστον μοῦ ἔχουν ἀνοίξει τὰ μάτια. Προτίμησα, ὡστόσο, νὰ ἀναζητήσω ἐδῶ τὴν πρακτικὴν θεωρίαν, τὴ βγαλμένη μέσα ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῶν ποιητῶν/μεταφραστῶν, καὶ ὄχι νὰ παραπέμψω σὲ πηγές ποὺ ὅλοι οἱ ἀσχολούμενοι μετὰ τὴν μετάφραση ὀφείλουμε νὰ γνωρίζουμε, καὶ μάλιστα σὲ βάθος.

Τί ἀκριβῶς μᾶς προσφέρει, ὅμως, τὸ νὰ «εἰσβάλλουμε» στὰ μεταφραστικά ἐργαστήρια τῶν ποιητῶν/μεταφραστῶν; Ὁ μεταφραστής, ὄντας ὑποκριτής, δηλαδή ἡθοποιός, δὲν παύει νὰ εἶναι διαχειριστὴς ἀλλότριοι λόγου: παίζει δηλαδή μετὰ τὸν τρόπο τοῦ τοῦ ἔργου ποὺ ἔχει γράφῃ ἄλλος. Μαθαίνει τὸν ρόλο στὸ ἐργαστήρι τοῦ, γιὰ νὰ τὸν ὑποδυθεῖ στὴ σκηνὴ τῆς γλώσσας τοῦ: ὄχι ἀπλῶς τῆς φυσικῆς τοῦ γλώσσας, ἀλλὰ τῆς προσωπικῆς τοῦ γλώσσας, αὐτῆς ποὺ ἀπηχεῖ τὸ ὕφος τοῦ. Μαθαίνοντας τὸν ρόλο τοῦ ὁ μεταφραστής γίνεται μηχανικὸς τῆς γλώσσας, ὄχι μόνον τῆς προσωπικῆς τοῦ, ἀλλὰ κυρίως τῆς φυσικῆς τοῦ γλώσσας. Στὸ ἐργαστήρι τοῦ μέσα βλέπουμε τὸν μεταφραστὴ νὰ δρᾷ ὡς πολυμήχανος μηχανικὸς τοῦ λόγου.

Προτιμήσαμε νὰ ἐπισκεφθοῦμε πιὸ πολλὰ ἐργαστήρια ποιητῶν, χωρὶς ὥστόσο νὰ παραλείψουμε νὰ ρίξουμε ματιὰς καὶ στὸν μεταφρα-

στικὸν μόχθον πεζογράφων. Ἀλλὰ ἐπιμείναμε στὴν ποίηση, ἐπειδὴ ἀνέκαθεν ἐρωτᾶται —καὶ μάλιστα μὲ τόνο ἀγωνίας στὴ φωνή— ἂν μεταφράζεται ἡ ποίηση. Καὶ μόνο του τὸ γεγονὸς ὅτι διατυπώνεται τὸ ἐρώτημα (καὶ σήμερα ἀκόμα, ὅπου ἑκατομμύρια ὄχι ἀπλῶς ποιημάτων, ἀλλὰ ποιητικῶν συλλογῶν ἔχουν πιά μεταφραστεῖ) ἀρκεῖ γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν προσποίηση καὶ ἀρνητικὴ προδιάθεση ὅσων διατυπώνουν τὴν ἐρώτηση. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐγκυρότερη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸμποροῦν νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ποιητές, καὶ μάλιστα μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ διακεκριμένους. Ὁ ἀναγνώστης θὰ διαπιστώσει ὅτι προσπαθοῦμε νὰ φτάσουμε στὴν κατανόηση τῆς μετάφρασης καὶ τῶν ποικίλων ροπῶν της καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ποιητικῆς τέχνης, παραθέτοντας μεμονωμένους στίχους καὶ ὁλόκληρα ποιήματα, κυρίως τοῦ Γιάννη Ρίτσου.

Στὶς ἐπισκέψεις μου στὰ ἐργαστήρια τῶν ποιητῶν/μεταφραστῶν μου δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ πραγματευθῶ καὶ ζητήματα ὁρολογίας καὶ νὰ προβῶ σὲ συγκεκριμένες προτάσεις. Σὲ κάποιες —λίγες πάντως— παραγράφους δὲν δίστασα νὰ δώσω ἀπαλὸ αὐτοβιογραφικὸ χρῶμα, διότι θεωρῶ ὅτι εἶναι ἐπ' ὠφελεία τοῦ ἔργου νὰ μὴν κρύβεται τὸ συγγραφὸν ὑποκείμενο μονίμως πίσω ἀπὸ τὶς γάζες τῆς ἀντικειμενικότητος, ἀλλὰ νὰ ἀκούγεται λόγος καὶ στὸ πρῶτο ἐνικὸ πρόσωπο. Αὐτὸς ἐπίσης εἶναι ὁ λόγος ποὺ δὲν θέλησα νὰ πειράξω τὸ ὕφος δύο ἐπετειακῶν ὁμιλιῶν, ποὺ ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου: οἱ ὅποιες συμπληρώσεις ἔχουν γίνῃ ἐντάχθηκα στὸ προϋπάρχον ὕφος. Μερικὰ μέρη ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ βιβλίου ἔχουν δημοσιευθεῖ σὲ ἐφημερίδες, περιοδικὰ, βιβλία καὶ στὸ διαδίκτυο. Ἐδῶ ἔχουν λάβει τὴν τελικὴ μορφή τους.

Ἴσως κριθεῖ περιττό, ἀλλὰ (κινούμενος στὸ πνεῦμα τῆς προηγούμενης παραγράφου) θέλω νὰ τὸ γράψω. Κράτησα ἐκτὸς τοῦ βιβλίου αὐτοῦ μερικὰ κεφάλαια σχετικὰ μὲ τὴ μεταφραστικὴ δράση σημαντικῶν λογοτεχνῶν. Ἔχουν μείνει, φέρ' εἰπεῖν, στὸ συρτάρι μου ἐργασίες γύρω ἀπὸ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Κωσταντίνου Χατζόπουλου, τοῦ Μήτσου Παπανικολάου καὶ τοῦ Καίσαρα Ἐμμανουήλ, ὅπως ἐπίσης καὶ γύρω ἀπὸ τὸν Ἰούλιο Τυπάλδο ὡς μεταφραστὴ τοῦ Τάσσου, τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ ὡς μεταφραστὴ τοῦ Ρίλκε καὶ τὸν Κώστα Καρυωτάκη ὡς μεταφραστὴ τοῦ Ἑρρίκου Χάινε. Ὁ ἤδη ὀγκώδης τόμος θὰ μεγάλωνε κι ἄλλο μόνο καὶ μόνο χάριν τῆς περιπτωσιολογίας. Ἐκρίνα ὅτι δὲν θὰ ἦταν σωστό. Ἡ ἤδη συναγμένη «ὤλη» εἶναι ἀρκετὴ. Γιὰ τὸ κλείσιμο τοῦ τρέχοντος Προλόγου —καὶ προτοῦ περάσω στὶς νενομισμένες *Εὐχαριστίες*— ἐπιλέγω νὰ ἀντιγράψω τὸ ἀριστοτέλειο ἀσύνδετο ἀπὸ τὴν τελευταία παράγραφο τῆς *Ρητορικῆς*: εἴρηκα, ἀκηκόατε, ἔχετε, κρίνατε.

Τὸ βιβλίο ἀφιερώνεται μὲ ἀγάπη στὴ σύζυγό μου Πολυξένη καὶ στὸν γιό μας Δημήτρη, γιατί μόνο μαζί τους ἔχει νόημα ἡ ζωὴ. Γιὰ τὴν πάσης φύσεως βοήθειά τους στὴν ἀρτίωση τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὀφείλω εὐχαριστίες ἀπὸ καρδιᾶς στὸν Δημήτρη Ἀγγελῆ, στὸν Μπάμπη Ζαφειρᾶτο, στὸν Βασίλη Καραγιάννη, στὸν Ἅγι Μαρίνη, στὸν Νίκο Παπαδημητρίου, στὴν Ἀναστασία Παριανοῦ καὶ στὸν Ἀντώνη Πετρᾶτο. Εὐχαριστῶ ἰδιαίτερα τὴν Ἀθηνᾶ Μπαλοπούλου τόσο γιὰ τὶς πολυετεῖς μας συζητήσεις γύρω ἀπὸ τὸ θέμα «μετάφραση» ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἐπίμονη προτροπὴ της νὰ ἐκδώσω τοῦτο τὸ βιβλίο. Στὴ Δανάη Δαρδανοῦ, στὸν Κώστα καὶ στὸν Γιώργο Δαρδανὸ ἀπευθύνονται εὐχαριστίες ἐκ μέρους μου, ὅχι μόνο γιατί ἐνέταξαν στὸ πρόγραμμα τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τους ἄλλο ἓνα συγγραφικὸ πόνημά μου, ἀλλὰ καὶ πρωτίστως γιατί μὲ τιμοῦν ἐπὶ ἔτη πολλὰ μὲ τὴν πολύτιμη φιλία τους.

Ἰδιαιτέρως, τέλος, εὐχαριστίες ἐκφράζονται καὶ στὸν Γιάννη Μαμάη, πὺ μὲ ἀπαράμιλλη μαεστρία ἔστησε τυποτεχνικὰ καὶ αὐτὸ τὸ βιβλίο μου.

Κέρκυρα, 24 Μαΐου 2021

Γιώργος Κεντρωτής

I. ΜΙΜΗΣΗ, ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ, ΠΕΙΘΩ

Η ΦΑΥΛΗ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

ΘΑ ΑΠΟΓΟΗΤΕΥΘΕΙ ὅποιος ἀναμένει νὰ διαβάσει παρακάτω στοιχεῖα γιὰ τὴ —μὲ τὴ σημερινὴ σημασία τῆς λέξης— «φαιλότητα» τῆς μετάφρασης, διότι τίποτα περὶ τέτοιας φαιλότητος δὲν πρόκειται νὰ ἀναφερθεῖ. Ὁ σχετικὸς ὅρος θὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐδῶ μὲ πλατωνικὸ χρῶμα, παραπέμποντας στὸν διάλογο *Γοργίας*, ὅπου καὶ κατὰ τὴ συζήτηση περὶ τῆς ρητορικῆς (καὶ ἰδίως περὶ τῆς σχέσης της μὲ τὴ νομοθεσία) ὑπολαμβάνεται τόσο ἡ διάκριση τῶν τεχνῶν σὲ «καλές» (ποὺ εἶναι ἢ ὑπονοοῦνται οἱ —ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα— *μεγάλες*) καὶ σὲ «φαιλές», παναπεῖ σὲ «μικρές», σὲ «ἀδύναμες», σὲ «κατώτερες», ὅσο καὶ ἡ διὰ τῆς κακῆς χρήσεως ἐκπτώση τῶν «καλῶν» σὲ «φαιλές» ἔτσι, ὥστε νὰ ἀνήκουν στοὺς «ἀσθενεῖς» καὶ στοὺς «πολλοὺς».¹ Στὸ

1. Πλάτων, *Γοργίας*, 482c4-490b8. Βλ. ἰδίως 483b4-c6:

Ἄλλ' οἶμαι οἱ τιθέμενοι τοὺς νόμους οἱ ἀσθενεῖς ἀνθρώποι εἰσιν καὶ οἱ πολλοί. πρὸς αὐτοὺς οὖν καὶ τὸ αὐτοῖς συμφέρον τοὺς τε νόμους τίθενται καὶ τοὺς ἐπαίνους ἐπαινοῦσιν καὶ τοὺς ψόγους ψέγουσιν· ἐκφοβοῦντες τοὺς ἐρρωμενεστέρους τῶν ἀνθρώπων καὶ δυνατοὺς ὄντας πλέον ἔχειν, ἵνα μὴ αὐτῶν πλέον ἔχωσιν, λέγουσιν ὡς αἰσχρὸν καὶ ἀδικον τὸ πλεονεκτεῖν, καὶ τοῦτό ἐστιν τὸ ἀδικεῖν, τὸ πλέον τῶν ἄλλων ζητεῖν ἔχειν· ἀγαπῶσι γὰρ οἶμαι αὐτοὶ ἂν τὸ ἴσον ἔχωσιν φαιλότεροι ὄντες·

καὶ στὴ μετάφραση τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ (: Πλάτων, *Γοργίας*, σ. 161):

Ἄλλὰ πιστεύω ὅτι ἐκεῖνοι ποὺ νομοθετοῦν εἶναι οἱ ἀδύναμοι ἄνθρωποι καὶ οἱ πολλοί. Ὅποτε λοιπὸν νομοθετοῦν ἔτσι ὥστε ὁ ἐπαινος καὶ ὁ ψόγος νὰ ἀποδίδονται κατὰ τρόπον ποὺ νὰ ἐξυπηρετεῖ αὐτοὺς τοὺς ἴδιους καὶ τὸ δικό τους συμφέρον. Ἐκφοβίζονται τοὺς πρὸ ρωμαλέους καὶ τοὺς πρὸ δυνατοὺς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους γιὰ νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ ἔχουν περισσότερα, ἔτσι ὥστε νὰ μὴν ἔχουν περισσότερα ἀπὸ αὐτούς, λέγοντας ὅτι εἶναι ἐπαίσχυντο καὶ ἀδικο νὰ ἔχει κανεὶς περισσότερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους, καὶ ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ νὰ ἀδικεῖ κάποιος, τὸ νὰ ζητάει νὰ ἔχει μεγαλύτερο μερίδιο

πλαίσιο αυτό έντασσόμενη ή μετάφραση είναι μιὰ μικρή γλωσσική τέχνη, μιὰ έτερόφωτη τέχνη, που παίρνει φώς από τὸ πρωτότυπο καὶ τὸ διαχέει στὴν επικράτεια τῆς γλώσσας ἀφίξεως τοῦ μεταφράσματος.²

Ἡ μετάφραση είναι ἐπιστήμη στὸ μέτρο που μπορεί νὰ προσεγγισθεῖ ἐπιστημονικὰ τὸ ἀποτέλεσμά της, τὸ κάθε μεμονωμένο μετάφρασμα δηλαδή, καὶ νὰ περιγραφεῖ μὲ τοὺς γενικῶς ἰσχύοντες κανόνες τῆς οἰκείας ἐπιστήμης, που δὲν είναι ἄλλη ἀπὸ τὴ Γλωσσολογία, παρακλάδι τῆς ὁποίας είναι ἡ Μεταφρασματολογία. Δὲν συνιστᾷ ὅμως ἐπιστήμη —οὔτε μπορεί νὰ γίνεῖ ποτέ— ὡς πρὸς τὴν ἐκπόνηση κανόνων τοῦ μεταφράζειν, που θὰ ἰσχύουν μάλιστα κατὰ παραδοχὴ γενικῶς καὶ διαχρονικῶς.³ Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι στὴ μεταφραστικὴ διαδικασία ἐμπλέκονται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνο μία σταθερά, ἥτοι τὸ πρωτότυπο κείμενο, καὶ ἄγνωστος μὲν, μέγας δὲ ἀριθμὸς μεταβλητῶν καὶ παραμέτρων, που σημαδεύουν καθοριστικὰ

ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους. Διότι, θαρρῶ, ἐπιδιώκουν νὰ ἔχουν ἴσο μερίδιο αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, ἐπειδὴ είναι κατώτεροι.

— Στὸν ἴδιο διάλογο, βεβαίως, ἀπαντᾶται καὶ ἡ σημασία τοῦ «φαῦλος» ὡς «κακός», «κακόβουλος»: πρβλ. ἐνδεικτικῶς Πλάτων, *Γοργίας*, 466b8-9 (: Ἐρ οὖν δοκούσι σοι ὡς κόλακες ἐν ταῖς πόλεσι φαῦλοι νομίζεσθαι οἱ ἀγαθοὶ ῥήτορες;) καὶ 521c3-5 (: Ὡς μοι δοκεῖς, ὦ Σώκρατες, πιστεύειν μὴδ' ἂν ἐν τούτων παθεῖν, ὡς οἰκῶν ἐκποδῶν καὶ οὐκ ἂν εἰσαχθεὶς εἰς δικαστήριον ὑπὸ πάνυ ἴσως μοχθηροῦ ἀνθρώπου καὶ φαύλου). Καὶ στὴ μετάφραση τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ, σσ. 102 καὶ 274 ἀντίστοιχα: Πιστεύεις λοιπὸν ὅτι οἱ καλοὶ ῥήτορες, ἐφόσον είναι κόλακες, θεωροῦνται στίς πόλεις ὡς κακοί; [...] Πόσο πολὺ μοῦ φαίνεται, Σωκράτη, πὼς πιστεύεις ὅτι τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν θὰ σοῦ συμβεῖ, μὲ τὸ νὰ μένεις ἔξω ἀπὸ τὰ πράγματα, καὶ πὼς δὲν θὰ ὀδηγηθεῖς μιὰ μέρα στὸ δικαστήριο, ἴσως ἀπὸ κάποιον ἰδιαίτερα κακόβουλο καὶ διεφθαρμένο ἄνθρωπο!

2. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ βλ. στὴ σ. 631, ὅπου ὁ Κικέρων διαχωρίζει ἀνάμεσα στὸ *optimum* (ἄριστο), στὸ *simillimum* (ἐξαιρετικῶς ὁμοιάζον) καὶ στὸ *deterrimum* (φανλότατο, χείριστο).

3. Ὁ κυρίαρχος ὅρος *Μεταφρασιολογία* (καὶ μάλιστα ὡς *Μεταφρασεολογία*) δὲν είναι ἀπολύτως ἀκριβής ἀπὸ τὴ στιγμὴ, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον δὲν ἐστιάζει μόνο στὸ συγκεκριμένο ἀπτὸ ὑλικὸ μετάφρασμα, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ διεισδύσει καὶ στὴν ἀόριστη καὶ ἀφηρημένη καὶ ἀπλῶς καὶ μόνον ἐξεικαζόμενη ἢ ὑποτιθέμενη διαδικασία παραγωγῆς του. Μὲ ἄλλα λόγια: μεταφρασματολογικῶς γνωρίζουμε πάντοτε περὶ τίνος γίνεται λόγος· μεταφρασματολογικῶς μεταφερόμαστε στὸν χώρο τῆς φαντασίας, τῆς εἰκασίας καὶ τῆς ὁποιασδήποτε ὑπόθεσης.

τὸ μετάφρασμα καὶ ποῦ —ἐνδεικτικῶς καὶ ἀδρομερῶς— ἀφοροῦν ἀφ’ ἑνὸς τὸν χρόνον, τὸν τόπον καὶ τίς συνθῆκες, ὅπου ἐπιτελεῖται ἡ μετάφραση, καὶ ἀφ’ ἑτέρου τὸ πρόσωπο τοῦ καθ’ ἕκαστον μεταφραστῆ. Ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἡ σταθερὰ τοῦ ὑπαρκτοῦ καὶ ἀμετάβλητου πρωτοτύπου ἀπολύει τὴν ἀτρεπτότητά της ἀπὸ τῆ στιγμῆ ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὸν τρόπο ἀναγνώσεως τοῦ κειμένου ἐκ μέρους τοῦ κάθε μεταφραστῆ του, καὶ ὁ ὁποῖος τρόπος εἶναι δυνατόν νὰ ποικίλλει ἀνά μεταφραστῆ ἀναλόγως τοῦ εἴδους τοῦ πρὸς μετάφραση κειμένου.

Ἡ μετάφραση εἶναι εἰδὸς ρητορικό,... εἶναι ρητορικὴ τόσο μὲ τὴν εὐρεία (καὶ συνάμα μεταφορικὴ) σημασία του ὅρου,⁴ δηλαδή ὡς λόγος, ὅσο καὶ μὲ τὴ στενὴ του σημασία, ἀφοῦ ἡ πενταμερὴς διάκριση τῆς ρητορικῆς τέχνης (: εὕρεση, διάταξη, λέξις, μνήμη, ὑπόκρισις)⁵ ἀπαντᾷται ὅπως δὴ ποτε κατὰ τὴν ἀρτίωση τῶν ἐπιτελεσμάτων της. Ὡς ρητορικὸς λόγος εἶναι δὲ ταυτόχρονα καὶ *ratio* καὶ *oratio*: ἦτοι, καὶ λόγος/ἀναλογισμός (τουτέστιν λόγος ἐνδιάθετος) καὶ λόγος/ὁμιλία (δηλαδή λόγος ἐκφερόμενος).

Ὁ μεταφραστὴς, προκειμένου νὰ ἐπιτελέσει τὴ μεταφραστικὴ ἀποστολή του, κατὰ πρῶτον, εὐρίσκει τὸ θέμα του (*inventio*), ὅχι μόνον ὡς σῶμα ἑνὸς κειμένου ποὺ πρόκειται νὰ μεταφραστεῖ (παναπεῖ: νὰ μεταφερθεῖ καὶ νὰ ἐπαναρθρωθεῖ σὲ ἄλλο γλωσσικὸ περιβάλλον), ἀλλὰ καὶ ὡς ἐντελὴ σημασιακὸ ἰστό, ποὺ πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἀλύμαντος κατὰ τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα του: ὅπως ὁ ρήτορας, ἔτσι καὶ αὐτὸς ὑποχρεοῦται νὰ γνωρίζει γιὰ τί ἀκριβῶς θὰ ὁμιλήσει. Γι’ αὐτὸ καὶ ὁ μεταφραστὴς, κατὰ δεύτερον, διατάσσει τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα (*ordo/dispositio*) μὲ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο ποὺ κατατάσσει (διευθετεῖ καὶ συντάσσει, εὐτρεπίζει) ὁ ρήτορας τὰ ἐπιχειρήματά του, φροντίζοντας νὰ ἀναδεικνύονται εὐχερῶς, καταφανῶς καὶ πασιδῆλως τὰ ἐξ αὐτῶν οὐσιαστικὰ καὶ κρίσιμα: αὐτὰ ποὺ τονίζουν καὶ διακρίνουν καὶ καθιστοῦν ξεχωριστὸ τὸ ἔργο του. Τοῦτο, κατὰ τρίτον, ἐπιτυγχάνεται κατὰ λέξιν, ἦτοι μὲ τὴ διαρκὴ μέριμνα τοῦ μεταφραστῆ νὰ ἀκολουθεῖ τὸ κατὰ περίσταση πρόσφορο γιὰ τὸ μεταφραζόμενο ἔργο ὕφος (*elocutio*) — ὅπως, ἄλλωστε, θὰ ἔκανε καὶ ὁ ρήτορας ἀναλόγως τοῦ ρητορικοῦ λόγου ποὺ θὰ ἐκφωνοῦσε, φροντίζοντας νὰ μὴν ἀκούγονται σὲ συμβουλευτικὰ συνυφαινόμενα τόνοι πανηγυρικοὶ

4. Βλ. σχετικὰ σσ. 125 ἐπ.

5. Βλ. George Kennedy, *Ιστορία τῆς κλασικῆς ρητορικῆς*, σσ. 11 ἐπ.

ἡ δικανικοί· ταυτόχρονα, ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ ἔχει κατὰ νοῦν ὅτι δίπλα στὸ γενικὸ ὕφος, τὸ ἀναφερόμενο στὰ καθέκαστον εἶδη τοῦ ρητορεῦειν/μεταφράζειν (ἂν ὅχι καὶ κυριολεκτικῶς ἐξαρτώμενο ἀπὸ αὐτά), πρέπει νὰ ἐπιτρέπεται νὰ διαφαίνεται κατὰ περίσταση καὶ τὸ εἰδικὸ ὕφος τόσο τοῦ συγγραφέα τοῦ πρωτότυπου ἔργου ὅσο καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοῦ ὡς μεταφραστῆ, ... ὡς μεταφράζοντος ὑποκειμένου, διότι ἔτσι καθίσταται ἀξιόπιστος. Στὴν ἐπιτυχὴ συμπλοκὴ τῶν ἐκαστοτε ὑφολογικῶν προαιρέσεων, μὲ τὴ συνδρομὴ ὅλων τῶν δυνατῶν σχημάτων λόγου καὶ διανοίας, κρίνεται σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου τό —μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ σημασίᾳ τοῦ ὅρου— ἦθος τῆς μετάφρασης.⁶

Ὅπως τὸ ὁμιλοῦν ὑποκείμενο (*sujet parlant*) στὴ ρητορικῇ, ἔτσι καὶ τὸ μεταφράζον ὑποκείμενο (*sujet traduisant*) στὴ μεταφραστικῇ⁷ ὀφείλει, κατὰ τέταρτον, νὰ ἀποδεικνύεται δεινὸς μνήμων: νὰ θυμᾶται (*memoria*), μὲ ἄλλα λόγια, ὅτιδήποτε ἀφορᾷ τὸ πρὸς μετάφραση ἔργο: νὰ μπορεῖ νὰ τὸ ἀναλύει καὶ νὰ τὸ συνθέτει σέ —ὅσα χρειαστεῖ— μέρη καὶ ὑπομέρη καὶ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπανεκφράζει τὸ ἔργο ὅχι μόνον ὡς βασικὸ θέμα, ἀλλὰ καὶ ὡς συνισταμένη πλήθους παραλλαγῶν. Τοῦτο τὸ τελευταῖο ἀμελεῖται κατὰ τὴ μεταφραστικὴ διαδικασία τόσο συχνὰ ὅσο καὶ στὴ ρητορικῇ: ἂν, ὅμως, ὁ ρήτορας δὲν θυμᾶται τί ἔχει πεῖ καὶ πῶς τὸ ἔχει πεῖ, ἀντιλαμβανόμεστε πόσο εὐτυχὲς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ λόγου του — τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν μεταφραστή! Ἰσχύει δέ, μάλιστα, πολὺ ἐντονότερα στὴν περίπτωσή του, ἀφοῦ ὁ μεταφραστής, ὡς παρέμβλητος στὸν πρωτότυπο λόγο τοῦ συγγραφέα, δὲν γνωρίζει ἀπὸ πρῶτο χέρι τὸ πῶς καὶ τὸ τί τῆς γραφῆς τοῦ συγγραφέα, ἀλλὰ τὸ μαθαίνει ἐπαγωγικὰ καὶ μὲ τὴν ἐπιστράτευση τῶν κεκτημένων γνώσεων του καὶ τῆς φαντασίας του.

Ἄν ἓνας ρήτορας ἐπιτύχει μὲν ὅλα τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ δὲν ξέρει πῶς νὰ τὰ παρουσιάσει, δὲν εἶναι καθόλου καλὸς ρήτορας! Διότι ὁ ρήτορας πρέπει, κατὰ πέμπτον, νὰ ὑποκριθεῖ, δίκην ἠθοποιοῦ/ὑποκριτοῦ, τὸν ρόλο του (*actio*) — τὸ ἴδιο καὶ ὁ μεταφραστής, ἀλλὰ αὐτὸς ἀκόμα περισσότερο σὲ σχέση μὲ τὸν ρήτορα, καὶ τοῦτο μᾶς τὸ μαρτυροῦν πειστικῶς καὶ ἀναντιλέκτως λέξεις ἐτυμολογούμενες ἀπὸ τὴν *actio*: ἐδῶ, στὴ μετάφραση, ὁ *actor* (ἠθοποιοῦς) εἶναι συνάμα *auctor* (αὐθέντης) καὶ *author* (συγγραφέας). Ὁ μεταφραστής ἔρχεται νὰ ὑπο-

6. Ἀριστοτέλης, *Ρητορικῇ*, 1356a2: ἐν τῷ ἦθει τοῦ λέγοντος.

7. Βλ. σχετικὰ σσ. 35 ἐπ., 58.

κριθεῖ ὡς αὐθεντικός ἡθοποιοὺς τὸν συγγραφέα τοῦ πρωτοτύπου ἀναλαμβάνοντας στὸ τέλος νὰ γίνει ὁ ἴδιος συγγραφέας: νὰ ἐπαναρθρώσει στὸ μετάφρασμά του, καὶ δὴ μὲ τὸ ὑποκειμενικό του ἦθος, ἕνα πρωτότυπο ἔργο ἀκόμα καὶ —για νὰ θυμηθοῦμε τὸν Μπωντλαίρ— ὡς *hypocrite lecteur*, παναπεῖ ὡς ὑποκριτῆς ἀναγνώστης. Ὁ τόνος, ἐν προκειμένῳ, πέφτει στὸ ἀναγνώστης: ὁ μεταφραστὴς θὰ ἔχει διαβάσει (ἀναγνώσει) καὶ θὰ ἔχει γνωρίσει (ἀναγνωρίσει) τί καλεῖται νὰ ὑποκριθεῖ, δηλαδὴ νὰ ξαναγράψει.

Στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους *Θεαίτητος*, *Κρατύλος* καὶ *Γοργίας* ἀπαντῶνται ἐκτεταμένα χωρία μὲ ἀλληλοσυνδεόμενες κρίσιμες ἀναφορὲς στὸ τί εἶναι ἡ οὐσία τοῦ λόγου, ἡ καταγωγή τῶν ὀνομάτων καὶ ἡ σχέση ὄλων τῶν τεχνῶν μὲ τὴ ρητορική. Ἐχοντας ἐξετάσει ἐδῶ (ἀδρομερέστατα, ἐννοεῖται) τὴ μετάφραση ὡς τέχνη ρητορική (πολλὰ πλὴν μετέχουσα καὶ τῶν πέντε μερῶν τῆς διαίρεσης τῆς ρητορικῆς *oratio*) μένει νὰ τὴ θεωρήσουμε καὶ ὡς διανοητικὴ δράση, ἡ ὁποία ἄγει κάθε φορὰ σὲ ἐπιτέλεσμα ἐντασσόμενο στὸ «φυσικῶς φθέγγεσθαι».

Ὁ ὑποψιασμένος ἀναγνώστης ἔχει ἤδη ἀντιληφθεῖ τὴν ἀναφορά μας στὸν πλατωνικὸ *Θεαίτητο*. Ὅντως! Καὶ μπορούμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι στὸ σχῆμα ποὺ ἐπεξεργάζεται ὁ Πλάτων ἐκεῖ, χωρεῖ ὁ λη ἡ μετάφραση: ὡς διαδικασία καὶ ὡς ἔργο κατορθωμένο (ἡ ἐπιτελεσμένο), ἀπὸ τὴ στιγμή μάλιστα ποὺ τοῦτο ἰσχύει ἀπολύτως γιὰ τὸν ἐν γένει λόγο — παναπεῖ τόσο ὡς λόγο ἐνδιάθετο (*raison/reason*) καὶ ὡς λόγο ἐκφερόμενο (*discours*) ὅσο καὶ ὡς μαθηματικὴ ὄντότητα (*ratio*).

Τὸ εἰρημένο πλαίσιο ὀρίζεται ἀπὸ τὴν τετράδα «γινγόμενα, ποιούμενα, ἀπολλύμενα, ἀλλοιούμενα».⁸ Καὶ πάλι ἀδρομερῶς ἐξετάζοντας τὰ πράγματα καὶ ἀκολουθώντας τὴ σειρὰ τῶν τεσσάρων μετοχῶν θὰ ποῦμε ὅτι ἡ μετάφραση ὡς ὁπωσδήποτε ἐπαναλαμβάνόμενος λόγος ἐνὸς συγκεκριμένου πρωτοτύπου γίνεται ἐπὶ σκοπῶ: προκειμένου νὰ ποιηθεῖ κάτι. Στὸ προκύπτει ποίημα, ὥστόσο, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον τὸ συγκρίνουμε μὲ τὸν λόγο τοῦ πρωτοτύπου, διαπιστώνονται ἀπώλειες καὶ σημειώνονται ἀλλοιώσεις. Οἱ ἐν λόγω ἀναιρέσεις τοῦ πρωτοτύπου, ὅμως, εἶναι —θὰ λέγαμε— μοιραῖες: δὲν μπορεῖ νὰ γίνει διαφορετικά! Γιὰ μετάφραση μιλάμε: γιὰ κάτι ποὺ «φράζεται» μετὰ,⁹ δηλαδὴ γιὰ κάτι ποὺ λέγεται «ὅστερα» καὶ «ἀλλιῶς»!

8. Πλάτων, *Θεαίτητος*, 157b6-c2.

9. Βλ. σσ. 128 ἐπ.

Ὁ ποιῶν τὸ μετάφρασμα —τὸ ποίημα— εἶναι δέσμιος ὄχι μόνο πλείστων ὄσων ἀνὰ φυσικὴ γλώσσα ὑφισταμένων ἰδιαιτεροτήτων, ἀλλὰ καὶ (κυρίως) τῆς ἐγγχρονης ἐπανάληψης ἀπὸ τῆ λαλούσα γραφίδα τοῦ τῶν πρωτοτύπως ἄπαξ λεχθέντων. Ὁ μεταφραστὴς λειτουργεῖ ὡς ρήτορας ποὺ καλεῖται (ἀναθέτοντας ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτὸ τοῦ τὸ καθήκον) νὰ ἐπαναλάβει λόγους ξένους,¹⁰ καὶ δὴ πειστικά — ἄλλιῶς δὲν ρητορεύει! Ὁ ρήτορας-μεταφραστὴς¹¹ εὐρίσκει τόπους στὴ γλώσσα τοῦ καὶ διατάσσει ἐλλόγως ὅλα τὰ διαθέσιμα ἢ/καὶ ἀνακαλυφθέντα στοιχεῖα, καλούμενος νὰ ἐκφωνήσῃ μὲ τὸ ὕφος τοῦ τὸ ὕφος ἑνὸς ἄλλου· ἀναδεικνυόμενος δεινὸς μνήμων καὶ καλὸς ὑποκριτὴς προτείνει ἓνα ρητόρευμα μὲ ἀλλαγές (: ἀπώλειες καὶ ἀλλοιώσεις) ποὺ ἐπῆλθαν κατ' ἀνάγκην, προκειμένου νὰ πείσῃ τὸ ἀκροατήριό τοῦ γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἐπιτελέσματος τοῦ.

Δὲν θὰ τὸ ἐπιχειρήσουμε ἐδῶ, ἀφήνοντάς το στὴν ἀρέσκεια ἢ στὴν πρωτοβουλία τοῦ φιλόσπουδου ἀναγνώστη, ἀλλὰ οἱ ἀνὰ ζεύγη συνδυασμοὶ τῶν μετοχῶν «γιννόμενα, ποιούμενα, ἀπολλύμενα, ἀλλοιούμενα» δίνουν ἄφθονη τροφή στὸ πνεῦμα τόσο γιὰ παιχνίδια (γιὰ *Sprachspiele*, γιὰ γλωσσοπαίγνια, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Λουδοβίκος Βιτγκενστάιν) ὅσο καὶ γιὰ σοβαρὸ στοχασμό. Θὰ ποῦμε, ὅμως, ἀφοριστικά, ὅτι κατὰ τὴ γνώμη μας δὲν ὑπάρχει ροπή τοῦ μεταφραστικοῦ λόγου ποὺ νὰ μὴ χωράει σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ ἔξι δυνατὰ ζεύγη.

Ἐπανερχόμενοι στὶς τέσσερις μετοχὲς ἐπιμένουμε ἀπλῶς στὰ «ἀλλοιούμενα», θέλοντας νὰ τονίσουμε ἰδιαίτερα τὶς ἀναπότρεπτες ἀλλοιώσεις ποὺ ἀποτελοῦν συγχρόνως καὶ κακία καὶ ὄρο τῆς ἀρετῆς τῶν μεταφρασμάτων, ὅπως μάλιστα καθορίζονται ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε δεδομένη «συμπλοκὴ τῶν ὀνομάτων», ποὺ συνιστᾷ ὅ,τι στὴ διεθνῶς ἰσχύουσα ὀρολογία θεωρεῖται ὡς *context*, ἐλληνιστὶ ὡς *συνυφαινόμενα*. Τὰ πάσης φύσεως, κυρίως δὲ τὰ πολιτιστικὰ συνυφαινόμενα (ποὺ καλεῖται εἴτε νὰ διανοηθεῖ εἴτε νὰ ἐκφωνήσῃ ὁ ρητορεύων μεταφραστής) δροῦν αὐτομάτως ἐξἀλλοιωτικά, ἰδίως μάλιστα μέσα στὴ ροὴ τῶν χρόνων καὶ τῶν αἰώνων καὶ μέσα στὸ ρεῦμα ποὺ περνάει ἀπὸ τὸ στόμα καὶ τὴ γλώσσα (τὴν «ἰδιογλώσσα» θὰ λέγαμε) τοῦ καθενὸς μεταφραστῆ. Μέριμνα τοῦ κάθε μεταφραστῆ εἶναι νὰ τὰ ἀναδείξει

10. Βλ. στὴ σ. 188 τὸ ποίημα τοῦ Γιάννη Ρίτσου *Τὰ ἀφανῆ οὐσιώδη*.

11. Γιὰ τὸ «ρητορικὸ θεμέλιο» τῆς μετάφρασης βλ. παρακάτω στὶς σσ. 125 ἐπ. καὶ 155 ἐπ.

ὄχι ὡς ἀλλοιῶσεις, ἀλλὰ ὡς προσαρμογές: ὡς οἰκειώσεις τοῦ ξένου, ὡς —μέ ἄλλα λόγια— ἐν τοῖς πράγμασι *φιλοξενία*.

Ἡ ὑπόρρητη σχέση τῆς ἐτυμολόγησης τοῦ ὀνόματος «Ἀπόλλων» (καί) μέ τόν ὄρο «ἀπολλύμενα», ποῦ μᾶς παραδίδεται στόν *Κρατύλο*,¹² ἔρχεται νά μᾶς βεβαιώσει ὅτι ὁ θεός τοῦ φωτός τοῦ πρωτοτύπου θάβεται στό σκότος τῆς ἀπώλειας καί τῆς ἀλλοίωσης μαζί μέ τὰ γιγνόμενα καί τὰ ποιούμενα ἀπό τόν πρωτοταγή δημιουργό (: ἀπό τόν συγγραφέα, δηλαδή, τοῦ πρωτοτύπου), πλὴν ὅμως ἐπιτρέπει στόν ἀναδημιουργό τοῦ πρωτότυπου ἔργου, στόν μεταφραστή τουτέστιν, νά παραγάγει ρητορικῶς τὰ δικά του γιγνόμενα καί ποιούμενα μέσω μιᾶς νέας οὐσιώδους συμπλοκῆς ὀνομάτων, ποῦ κάνει τή μετάφραση νά ὑπερβαίνει τὸ ἀντιθετικὸ ζεύγος «τέχνη-ἐπιστήμη» καί νά γίνεται ἀληθῆς «μῆτις».¹³ Ἀμέσως τώρα ἀναφερόμαστε ἐκ νέου στόν *Θεαίτητο*, ὅπου ἀκοῦμε τὸν Σωκράτη νά λέει:

Τὸ μὲν πρῶτον εἴη ἂν τὸ τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐμφανῇ ποιεῖν διὰ φωνῆς μετὰ ρημάτων τε καὶ ὀνομάτων, ὥσπερ εἰς κάτοπτρον ἢ ὕδωρ τὴν δόξαν ἐκτυπούμενον εἰς τὴν διὰ τοῦ στόματος ροήν.¹⁴

καὶ σὲ δική μου (ἀνέκδοτη ἀκόμα) μετάφραση:

Τὸ πρῶτο ποῦ θέλει νά μᾶς πεῖ ὁ λόγος εἶναι ὅτι τὴ σκέψη μας τὴ φανερώνουμε διὰ φωνῆς μετὰ ρημάτων τε καὶ ὀνομάτων καί τὴν ἀποτυπώνουμε ὡς γνώμη μας στό ρεῦμα ποῦ περνάει μέσα ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ καθενός μας, ὥσπερ εἰς κάτοπτρον ἢ ὕδωρ, δηλαδή σὰν νά κυλάει πάνω σὲ καθρέφτη ἢ νά μπαίνει μέσα σὲ τρεχούμενο νερό.

Ἔτσι περνᾶμε στὴ μεταφραστικὴ διαδικασία.

Ἡ μεταφραστικὴ διαδικασία, προϋποθέτουσα γλωσσικὴ δεξιότητα (*linguistic competence*), τείνει στὴν ἄρθρωση γλωσσικῶν ἐπιτελεσμάτων (*linguistic performances*),¹⁵ ποῦ ὅμως ἔχουν αὐστηρὰ ἀτο-

12. Πλάτων, *Κρατύλος*, 405b6-406a3.

13. Γιώργος Κεντρωτής, *Θεωρία καὶ πράξη τῆς μετάφρασης*, σσ. 45 ἐπ.

14. Πλάτων, *Θεαίτητος*, 206d1-4. — Ἡ ἐμφατικὴ ἀραίωση τῶν λέξεων ἔχει γίνεαι ἀπὸ ἐμένα.

15. Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, σσ. 3-15.

μικὸ χαρακτήρα: ἀποτελοῦν γλωσσικὰ ἐπιτελέσματα ἀφορῶντα συγκεκριμένον κάθε φορά μεταφραστή, καθόσον μέσα στήν κάθε γλωσσική κοινότητα οὔτε λειτούργησε ποτέ οὔτε λειτουργεῖ παραλλήλως κάποια μεταφραστική κοινότητα. Ὁ μεταφραστής εἶναι μονάδα· συλλογική μετάφραση κανονικῶς δὲν νοεῖται, εἰμὴ μόνο κατ' ἐξαίρεση — ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ τὸν ρόλο τοῦ μοναδικοῦ μεταφραστῆ τὸν παίζει ἡ συνισταμένη τῆς ἐκπεφρασμένης συναίνεσης τῶν συμμετεχόντων μεταφραστῶν ἐπὶ τοῦ τελικοῦ μεταφράσματος.

Γιὰ τὴν μετάφραση ἔχουν διατυπωθεῖ πλεῖστοι ὅσοι ὁρισμοί, πράγμα πὺ αὐτομάτως σημαίνει ὅτι δὲν ὑφίσταται γενικῶς ἰσχύων ὁρισμός της. Ἀποτελεῖ ἀφόρητη κοινοτοπία μὲν, πλὴν ὅμως ἀντικατοπτρίζει πιστὰ τὴν ἀλήθεια ὁ στεγνὸς καὶ στενότατος ἐκεῖνος ὁρισμὸς πὺ θέλει τὴν μετάφραση ἔγγραφη μεταφορὰ ἑνὸς ἤδη ὑπάρχοντος κειμένου ἀπὸ μία φυσικὴ γλῶσσα σὲ μία ἄλλη φυσικὴ γλῶσσα. Ὅσο ἄγευστος καὶ ἂν εἶναι ὁ ὁρισμὸς αὐτός, τόσο ἐπιβεβαιώνει μὲ τὴν περιγραφικότητα καὶ τὴν λιτότητά του τὴν ὀρθότητα περὶ τὰ πράγματα τὰ μεταφραστικά. Ἄν μπορεῖ νὰ προστεθεῖ κάτι σὲ αὐτόν, χωρὶς νὰ τοῦ καταστρέψει τὴν στρογγυλότητα, εἶναι τοῦτο: ἡ μετάφραση ἀφορᾷ μὲν κείμενο συνταγμένο σὲ μία γλῶσσα ἀναφορᾶς, στὴ λεγόμενη γλῶσσα ἀφετηρίας, ἐπιτελεῖται ὅμως σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς γλώσσας ἀφίξεως. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ λόγος τοῦ πρωτοτύπου ἀρκεῖται σὲ ὑποδείξεις πρὸς τὸν λόγο τοῦ μεταφράσματος — καὶ παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη, πὺ διαβάξει αὐτὲς τὶς γραμμές, νὰ ἐντάξει τὴν λέξη («υποδείξεις») καὶ στὸ πλαίσιο πὺ ἔχει ἐντάξει ἡ Σημασιολογία τὸν ὅρο *deixis*,... τὴν *δείξη*. Ἐπειδὴ, ὅμως, αὐτὸ πὺ εἶπαμε στὴν προπροηγούμενη περίοδο δὲν εἶναι ἀπόλυτο, μποροῦμε νὰ ποῦμε συμπληρωματικὰ ὅτι ἡ ἰσχὺς του ἐκτείνεται ἕως ἐκεῖ πὺ τοῦ ἐπιτρέπει ἡ ἔκφραση («κατὰ κανόνα»).

Ἀφοριστικά, ἀλλὰ καθόλου μακριὰ ἀπὸ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀλήθεια, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ μετάφραση εἶναι *ἔργον μεταφραστοῦ*. Μέσα στὴν ἐγγενὴ πλατωνικότητα τοῦ εἰρημένου ἀφορισμοῦ χωράει, ὡστόσο, πλῆθος μέγα προσεγγίσεων, ἀκόμα καὶ τῶν πλέον ἑτεροκλήτων, ἀπὸ τὴ μαρξικὴ ἱστοριοῦλιστικὴ κοινωνικὴ οὐσίωση ἑνὸς κειμένου καὶ σὲ ἄλλη γλῶσσα πλὴν αὐτῆς τοῦ πρωτοτύπου του, ἕως καὶ τὴ βιτγκενστάινεια γλωσσοπαιγνιώδη παγίωση ἑνὸς γλωσσικοῦ ἀγώνα — ἀρκεῖ νὰ βρεθεῖ ὁ ἐπὶ τούτῳ κατάλληλος μεταφραστής, ὁ ἐπιστήμων καὶ τεχνικός, ἀλλὰ καὶ μητιόεις χειρι-

στής τῶν ἤδη ὑφισταμένων λεξικῶν ἐργαλείων, ἀλλὰ καὶ ἐπινοητῆς νέων μέσων ποὺ θά (τοῦ) διευκολύνουν τὴν ἐπανάρθρωση τοῦ χρονικῶς παλαιότερου πρωτότυπου κειμένου σὲ φρέσκο μετάφρασμα, προκειμένου νὰ καταστήσει ἐφικτὴ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ κοινοῦ ἀφίξεως μὲ γλωσσογενῇ προϊόντα ποὺ ἔχει ἤδη γνωρίσει τὸ κοινὸ ἀφετηρίας.

Ὁ μεταφραστὴς γίνεται ἔτσι, λοιπόν, ὅχι μόνο ρέκτης καὶ πλάστης γλωσσικῶν ἀγαθῶν ἀπὸ γλώσσα σὲ γλώσσα, ἀλλὰ καὶ καταλύτης τῆς ἀπαραίτητης «χημικῆς» ἀντίδρασης ποὺ πρέπει νὰ γίνεται, ὅποτε ἔρχονται σὲ ἐπαφὴ δύο γλώσσες. Τὸ ὅτι κάποιος γνωρίζει —ὅσο καλὰ καὶ ἂν γνωρίζει— μία ξένη γλώσσα, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ συγκεκριμένος γνώστης εἶναι ἄνευ ἐτέρου καὶ μεταφραστῆς, πολὺ δὲ λιγότερο «καλὸς μεταφραστῆς». Τὸ ὅτι ἀπαιτεῖται ἡ καλὴ γνώση τῆς «ξένης» γλώσσας δὲν ἀμφισβητεῖται· παραλλήλως, ὅμως, ἀπαιτεῖται ὅπως συμπίπτουν στὸ πρόσωπο τοῦ μεταφραστῆ καὶ ἀρκετὲς ικανότητες ποὺ ἐξικινοῦνται πέραν τῆς ἀπλῆς καὶ τῆς ὅποιας καλῆς γνώσεως μιᾶς ξένης γλώσσας.

Ὁ μεταφραστὴς πρέπει νὰ ξέρεي νὰ βλέπει τὴν ξένη γλώσσα μέσα στὸ σύστημα τῆς δικῆς του, τῆς μητρικῆς του γλώσσας: νὰ εἶναι σὲ θέσῃ νὰ προβαίνει σὲ συντακτικὲς συστοιχῆσεις, νὰ ἀναγνωρίζει πραγματολογικὰ δεδομένα, νὰ ἐπινοεῖ ὑφολογικὲς ἀποκρίσεις καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, νὰ ὑπηρετεῖ μὲ κατὰ περίπτωσιν ἐπιστρατευόμενῃ ἐφευρετικότητῃ, καὶ ὅχι μὲ πρεταπορτὲ συνταγές, τὴν ἰσοσθένεια τῶν δύο κειμένων, τοῦ πρωτοτύπου καὶ τοῦ μεταφράσματος, ἐνεργοποιώντας ἀποκωδικεύσεις τοῦ πρωτότυπου κειμενικοῦ ὕλικου καὶ συντονίζοντας ἀνακωδικεύσεις του στὸ μετάφρασμα, λαμβάνοντας ἰδιαίτερα ὑπόψιν τοῦ ὅλο τοῦ πλέγμα τῆς κουλτούρας ἀφίξεως καὶ τῶν ὅποιων δυνατοτήτων τοῦ παρέχει. Τούτων οὕτως ἐχόντων ἡ μετάφραση —τόσο ὡς διαδικασία καὶ ἀποτέλεσμα, ὅσο καὶ ὡς ἰκανότητα καὶ ἐπιτέλεσμα— δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἓνα συγκεκριμένο πολιτιστικὸ συμβεβηκός, μιὰ διαπιστούμενη ἐμπέδωσις τοῦ ἀλλότριου γλωσσικοῦ κειμένου σὲ οἰκεῖο καὶ ὁμιλοῦν γλωσσικὸ κείμενο, ποὺ μιλάει τῇ γλώσσῃ καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ τῇ γλώσσῃ ἐκείνου τοῦ ὁμιλοῦντος ὑποκειμένου ποὺ λέγεται καθέκαστον μεταφραστῆς.

Ὁ ἰδεϊκὸς μεταφραστὴς δὲν ὑπάρχει, οὔτε τὸν ἔχει ἀνάγκη —ἂν μπορούμε νὰ τὸ διατυπώσουμε ἔτσι— ἡ μεταφραστικὴ. Ὅπως ἐπίσης δὲν ὑπάρχει ὁ παμμεταφραστῆς. Ὑπάρχει ἀπλῶς ὁ καθέκαστον μετα-

φραστής, τὸ ἀτομικῶς ὁμιλοῦν καὶ μεταφράζον ὑποκείμενο, τὸ ὁποῖο κινεῖ ἓνα πολιτιστικὸ δρώμενο μὲ τελικὸ σκοπὸ τοῦ νὰ ἐκφρασθεῖ αὐτὸ τὸ ἴδιο, καὶ ἐπὶ μέρους σκοποὺς πάρα πολλοὺς, ποὺ ὅμως δὲν εἶναι σχεδὸν ποτὲ ὁρατοί. Ἐκφραζόμενος διὰ τῆς μεταφράσεως ὁ μεταφραστής ἐκφράζεται ὡς ὁμιλοῦν ὑποκείμενο, καὶ δὴ ἐπεμβαίνοντας (ad iocandum, τοῦ παίζειν χάριν) μὲ τὸ γλωσσικὸ τοῦ ὄργανο καὶ τὶς ὅποιες δυνατότητές τοῦ στὴν ἤδη διαμορφωμένη πραγματικότητα, προκειμένου —μὲ ὅσες ἀπώλειες καὶ ἀλλοιώσεις— νὰ τὴν ἀλλάξει. Στὸ μεταφραστικὸ παιχνίδι τοῦ δὲν ἐμπλέκονται μόνον οἱ νεολογικὲς τοῦ συνεισφορές, ὅπως πολὺ εὐκόλα θὰ μπορούσε ἐδῶ κάποιος νὰ ὑποθέσει, ἀλλὰ καὶ ὅποιαδήποτε λογικὴ δράση τοῦ, ἐπιτυχῆς ἢ ἀτυχῆς, ὀρθῆ ἢ ἐσφαλμένη, κανονικὴ ἢ κατ' ἐξαίρεσιν, μέσα στὸν σωρὸ τῶν λεξικεῦσεων ἢ ἅπαξ κ.ο.κ.

Ἡ κάθε μετάφραση, ὡς ἀρτιωμένο ὕλικὸ μετάφρασμα, προσφέρει στὸν γλωσσολόγο/μεταφρασματολόγο πλοῦτο γλωσσικῶν ἐπιτευγμάτων ποὺ παρήχθησαν ὄχι πρωτογενῶς, ἀλλὰ ἀπὸ ἀφορμὴ ἐνὸς πρωτογενῶς παραχθέντος κειμένου. Ὁ γλωσσολόγος/μεταφρασματολόγος, πέρα ἀπὸ τὶς ὅποιες φύσεως ἀντιπαραβολικὲς συγκρίσεις, στὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ἐπιδotheῖ, ἔχει μπροστά τοῦ τὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς διαγλωσσικοῦ διαλόγου καὶ καλεῖται νὰ τὸ διαχειρισθεῖ καὶ νὰ τὸ ἐκτιμήσει ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει, ἀναλόγως τοῦ πρὸς τὰ ποῦ ὁ ἴδιος κατευθύνει τὰ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντά τοῦ. Ὅποιαδήποτε κατεύθυνση, ὅμως, καὶ ἂν ἐπιλέξει, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει ὡς σημεῖο ἐκκινήσεώς τοῦ τὴν κάθε λέξη τοῦ μεταφράσματος, τόσο χωριστὰ ὅσο καὶ στὴ συνύφανσή της στὸ κειμενικὸ περιβάλλον ὅπου ἔχει ἐνταχθεῖ, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀναφορά της στὸ ἐν γένει πολιτιστικὸ περιβάλλον ποὺ τὴν ἔχει ὑποδεχθεῖ ὡς ἐν τοῖς πράγμασι ἀπόδοση μιᾶς συγκεκριμένης ξένης λέξης ἢ φράσης ἢ πρότασης: ἐνὸς συγκεκριμένου ξένου λόγου.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω κρίνουμε ὅτι, ἂν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸ ἂν ὑπάρχει φαυλότητα στὴ μετάφραση, ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ ἀρχίσουμε νὰ ὑπονομεύουμε ἐκεῖνο ποὺ σὲ προηγούμενη παράγραφο παραδεχθήκαμε ὡς ὀρθὸ καὶ ἀληθές: τὸ ὅτι ἡ μετάφραση εἶναι *ἔργον μεταφραστοῦ*, δηλαδή *ἐκφραση ὑποκειμενικῆ*. Φαυλότητα (μὲ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὅρου) στὴ μετάφραση κρίνω ὅτι θὰ συναντήσουμε μόνον, ἂν ἀρχίσουμε νὰ δεχόμαστε ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑφίσταται *ἀντικειμενικὴ μετάφραση*, ἢ ὁποία μάλιστα θὰ εἶναι καὶ διδακτὴ. Γιὰ τὰ θέματα αὐτὰ γίνεται ἐκτενῶς λόγος σὲ οἱ-